

Dominica sollemnia

Neděle jako den eucharistického shromáždění

František Kunetka

Výraz *dominica sollemnia*, použitý v názvu této studie, je jedním z mnoha latinských termínů, které byly v křesťanském starověku k označení eucharistické slavnosti užívány (*oblatio, sacrificium, sacrum, actio, collecta, missa*).¹ U Tertulliana jej nalezneme ve spisu *De fuga in persequutione*: „Sed quomodo colligemus, inquis, quomodo Dominica sollemnia celebrabimus?“²

V této studii chceme pojednat o důležitosti nedělního eucharistického shromáždění. Nedělní den a nedělní mše patří totiž nerozlučně k sobě a Tertullianův termín to vystihuje i v gramatické podobě. Výraz *dominica* (pl. neutra) souvisí se slovem *dominicum*, což byl název pro slavení eucharistie, užívaný právě v oblasti severní Afriky.³ Podobnost obou slov – *dominicum* (mešní slavnost) a *dominica* (neděle) – může tedy i takto podpořit už zmíněnou úzkou souvislost mezi těmito dvěma skutečnostmi.

Zatímco v náplni židovského šabatu převládá chápání tohoto dne jako dne odpočinku – ten je ovšem míněn jako účast na odpočinutí Božím, obsahuje tedy zároveň i výzvu k dotváření tohoto stvoření⁴ – pro křesťanskou neděli je od počátku charakteristické shromáždění věřících ke slavení eucharistie. V dokumentu Kongregace pro bohoslužbu *O nedělních shromážděních bez přítomnosti kněze* (1988) je tato skutečnost vyjádřena takto: „Ode dne Letnic po seslání Ducha svatého se Kristova církev neustále shromažďovala ke slavení velikonočního tajemství v den nazývaný *Dominica* na památku vzkříšení Páně.“⁵

Shromáždění křesťanů při nedělní mši představuje většinou jediné „zviditelnění“ tohoto dne ve společnosti. A jestliže je církev pro svou viditelnou přítomnost ve světě nazvána *sacramentum mundi* (LG 1), pak z tohoto pohledu můžeme v případě nedělního dne hovořit také o *sacramentum dominicae*. Ovšem tak jako u manželství se jeho sakramentalita může projevit a uplatnit pouze v praktickém prožívání manželského vztahu „v Pánu“ (1 Kor 7,39), tak i „svátost neděle“ ke svému působení vyžaduje svědectví života jednotlivých křesťanů, k němuž neodmyslitelně patří účast na nedělním shromáždění.

Pro tuto studii je vybráno několik textových svědectví o slavení neděle v prvních třech stoletích života církve, přesněji od „lámání chleba“ v Troadě (cca r. 58) po nedělní *dominicum* v Abitinii v Severní Africe (r. 304). Všechny uvedené

¹ Srov. J. A. JUNGSMANN, *Missarum sollemnia*, sv. 1, Wien: Herder, 1962, s. 225–233.

² „Říkáš: jak se budeme scházet, jak budeme slavit eucharistií?“ TERTULLIANUS, *De fuga in persequutione* 14, PL 2,141n.

³ Srov. např. CYPRIÁN, *Epist.* 63,16, PL 4,398.

⁴ Srov. J. MOLTSMANN, *Bůh ve stvoření*, Brno: CDK/Vyšehrad, 1999, s. 217–232.

⁵ *Directorium de celebrationibus dominicalibus absente presbytero*, čl. 1: *Enchiridion Vaticanum* 11,715–764.

zprávy svědčí o pevném spojení nedělního dne s eucharistickým shromážděním. Z těchto dvou aspektů je tedy také budeme analyzovat.

1. „LÁMÁNÍ CHLEBA“ V TROADĚ

Do Troady (Τρωάς), města v Malé Asii, přicestoval apoštol Pavel lodí z Filip pravděpodobně v r. 57/58 a zdržel se zde jeden týden. Avšak pouze na jediný den v týdnu se vztahuje údaj z textu Skutků apoštolů 20,7: „První den v týdnu jsme se shromáždili k lámání chleba.“ V této větě jsou obsaženy dva údaje, které nám mohou pomoci v poznání praxe apoštolské církve.

a) Výraz *μὴ τῶν σαββάτων* (první v týdnu) je semitismem, z něhož je zřejmé, že Židé počítali dny v týdnu podle jejich vazby na šabat. Pouze ten měl pojmenování, ostatní dny pak byly označovány vzhledem k němu: první po sobotě (*הַיּוֹם הַרְבֵּעִי*), druhý po sobotě atd. Výraz *σαββάτων* může znamenat buď sobotu nebo týden (pak v sing. i plur.). Semitský způsob časového údaje nám také umožní určit přesnější dobu bohoslužby v Troadě: jednalo se o večer a noc ze soboty na neděli. Křesťané se scházeli ke slavení eucharistie v předvečer neděle. Slavení se mohlo proto protáhnout i do noci, ne však déle než do rána, neboť neděle byla pracovním dnem. Tato doba shromažďování také nevylučovala, že křesťané ze židovství se ještě v sobotu dopoledne účastnili bohoslužeb v synagoze, což je dosvědčeno i o samotném Pavlovi (Sk 13,4nn; 14,1; 16,12 a 17,1). Pokud jde o prostor ke shromáždění, shromáždění se konalo v Troadě v domě, konkrétně v horní místnosti (*ὑπερώϊον*) ve třetím podlaží (v. 9).⁶

b) Kromě údaje o dni shromáždění obsahuje 7. verš ještě druhou informaci: shromáždit se (*συνάγω*) k lámání chleba (*κλάσις τοῦ ἄρτου*). Z celé formulace vyplývá, že tento obřad je podmíněn shromážděním křesťanů, bez nich by se nemohl konat.⁷ Hlavním účelem setkání v tento den tedy bylo slavení eucharistie, tehdy ještě spojené se společným jídlem. Při líčení shromáždění v Troadě však významné místo zaujímá i naukový blok, který lámání chleba předcházela. Pavel mluvil až do půlnoci, zřejmě však i z toho důvodu, že měl následujícího dne odcestovat. Po lámání chleba ještě s ostatními rozmlouval (*ὁμιλέω*) až do úsvitu (v. 11).

První věta zprávy o bohoslužbě v Troadě ve Sk 20,7 není pro nás pouhou informací. I po tolika staletích představuje totiž v hutné zkratce „nedělní program“ křesťanů: první den v týdnu se shromáždit k lámání chleba.

⁶ K shromáždění v Troadě srov. F. KUNETKA, *Eucharistie v křesťanské antice*, Olomouc: Vydavatelství UP, 2004, s. 73–75.

⁷ Dnes již legendární formulace „populo congregato“ z počátku popisu slavení mše v *Institutio generalis Missalis Romani* (č. 47) má tedy jasné biblické kořeny. Srov. *Missale Romanum*, Editio typica tertia, Roma, 2002, s. 30.

2. EUCHARISTIE V „DEN PÁNĚ“

Učení dvanácti apoštolů (Διδαχὴ τῶν δώδεκα ἀποστόλων),⁸ jehož vznik můžeme datovat do syrsko-palestinského prostředí asi kolem r. 100, je cenným svědectvím života židokřesťanských obcí té doby. Ve 14. kapitole tohoto spisu čteme: „V neděli – den Páně (κυριακὴ κυρίου) se shromážděte, lámejte chléb, vzdávejte díky...“ Tedy i zde – tak jako v předchozí zprávě o Troadě – nacházíme opět dva údaje se stejnou tematikou.

a) V textu se objevuje jiné označení neděle než „první den po sobotě“, a sice výraz κυριακὴ (ἡμέρα), den Páně (Zj 1,10). Zde je ovšem ještě připojen genitivní tvar κυρίου, čímž vzniká pleonasmus κυριακὴ κυρίου, který chce zřejmě vyjádřit, že Pánem nedělního dne je Kristus, na rozdíl od Pána starozákonní soboty.⁹ Proto překládáme: „v neděli – v den Páně“. Označení neděle jako „dne Páně“ přešlo do románských jazyků (*domenica*, *domingo*, *dimanche*) a ve dvojí podobě je užito také v SC 106: *dies Domini seu dies dominica*.

Shromáždění se konalo v sobotní večer a mohlo trvat až do nočních hodin. K tomuto názoru docházíme jednak analýzou průběhu shromáždění v kapitole 9 a 10 v Didaché, která jednoznačně vychází ze struktury židovského kiduše, slavnostního domácího obřadu, kterým se zasvěcovala sobota a který byl spojen s pátečním večerním jídlem. U křesťanů se tedy jednalo o večerní bohoslužbu, o shromáždění v předvečer neděle, tedy o sobotní večer. Skutečnost, že bohoslužba nebyla časově omezena a mohla se protáhnout až do noci, může pak vyplývat z dovolení k charismatickému díkůvzdání bez časového omezení (9,7): „Prorokům dovolte, aby konali díkůvzdání, jak chtějí.“ Výraz ὅσα (nom. pl. neutr.) může mít význam kvalitativní (obsahový) i kvantitativní (časový).

Pro shromáždění je užito stejné sloveso (συνάγω) jako ve Sk 20,7. Jeho důležitost je vyjádřena a podeprána textem díkůvzdání nad chlebem v Did 9,4, kdy chléb, složený z mnoha zrn a lámaný pro mnohé (κλάσμα), je symbolem jednoty církve, která se shromažďuje a žije v jednotlivých církevních obcích.

b) Výzva ke shromáždění k lámání chleba v Did 14,1 je rozšířena o výzvu ke vzdávání díky: „lámejte chléb a vzdávejte díky.“ Přestože Didaché představuje typ spisu, který obsahuje pokyny pro život církevní obce (tzv. *Kirchenordnung*), najdeme zde v kapitolách 9 a 10 nejen přesný popis průběhu shromáždění, ale také i texty k díkůvzdání – eucharistické modlitby. Obřad je nazván εὐχαριστία (9,1) a jednoznačně vykazuje strukturu židovského sobotního kiduše.¹⁰ Pořadí bohoslužebných prvků je totiž toto: ritus kalicha, ritus chleba, společné jídlo, ritus kalicha po jídle.

Dle eucharistické eklesiologie Didaché je shromážděním k lámání chleba a k díkůvzdání v den Páně budována církev. Při slavení eucharistie se děje intenzivní sjednocení věřících s Kristem, zároveň je vytvářena i hluboká vzájemná jednota shromážděné obce. Společenstvím těchto obcí je pak tvořena církev: „Protože je to jeden chléb, my mnozí jsme jedno tělo“ (1 Kor 10,17). Proto platí: *ecclesia de eucharistia*.

⁸ *Didache: Zwölf-Apostel-Lehre*, ed. G. Schöllgen, Fontes Christiani 1, Freiburg: Herder, 1991.

⁹ Srov. tamtéž, s. 133.

¹⁰ Srov. ערב שבת: *Erev Šabat*, ed. K. Sidon, Praha: Židovská obec v Praze, 5760 [2000].

3. SHROMÁŽDĚNÍ „STATO DIE“ V BITHÝNII

Plinius Cecillius Secundus, synovec císaře Trajána, byl v letech 111–113 prokonzulem v Bithýnii (Βιθυνία – srov. Sk 16,7; 1 Petr 1,1) v severní části Malé Asie. V jeho korespondenci s císařem Trajánem¹¹ najdeme v 96. dopise zmínku o množství křesťanů ve městech i na vesnicích. Z textu dopisu vyplývá, že jejich provinění spočívalo v tom, že se shromažďovali. Plinius si informace o těchto jejich setkáních vynutil pomocí mučení (*per tormenta*) dvou otrokyň, které zastávaly funkci jáhenek (*ministrae dicebantur*). V naší souvislosti je v Pliniově zprávě důležitý tento údaj: křesťané „se scházeli ve stanovený den před svítáním a zpívali střídavě píseň Kristu jako Bohu.“¹²

a) Pokud jde o vlastní den shromáždění, z této zprávy přesně nevyplývá, o který den v týdnu se jedná. Plinius pouze uvádí, že se jedná o „dies status“ tedy určený, stanovený den. Výraz „stato die“ může poukazovat na jistou pravidelnost setkávání, což vyplývá i z formulace „ante lucem“. O křesťanech v Bithýnii bylo tedy známo, že se v určité dny brzy ráno scházejí. Zřejmě podobně by mohla znít formulace, pokud by Plinius referoval např. o slavnostním zahajování soboty u Židů, které se také konalo „stato die“, v tomto případě o pátečním večeru. V naší souvislosti se můžeme domnívat, že se u křesťanů jednalo o shromáždění před nedělním ránem, že tedy „dies status“ je neděle.

b) Z jakého důvodu by se však křesťané scházeli pravidelně, a to ještě v nočních hodinách? Jistě to nebylo pouze z důvodu zpěvu, byť kristologického (*carmen Christo*), jak vyplývá z Pliniovy zprávy. Informace, kterou v dopise uvádí, není příliš jasná. Je možné – a spíše velmi pravděpodobné – že zmíněné jáhenky při výslechu vědomě uváděly nepřesné a zamlžené údaje, aby se zástupci římského státu dověděli co nejméně podrobností o shromažďování křesťanů. V souvislosti s celou situací ohrožení a pronásledování ze strany římských úřadů můžeme usoudit, že křesťané museli mít velmi závažné důvody k pravidelnému setkávání. Toto riziko by nepodstupovali pouze kvůli modlitbám a zpěvům. Pokud pod pojmem „dies status“ myslíme neděli, muselo jít o shromáždění eucharistické.

Výraz „ante lucem“ znamená brzkou ranní dobu před východem slunce, tedy ještě před svítáním (*prima luce*). A právě tento údaj je v pozdějších svědectvích spojován s eucharistickými shromážděními. Je tak svědectvím toho, že slavení eucharistie se postupně odděluje od společného jídla a přesouvá se na ranní hodiny nedělního dne. Výraz *ante lucem* je totiž obsažen ve výrazu *antelucanus coetus*, který užívá Tertulián, když říká, že „ačkoliv byla svátost eucharistie ustanovena Pánem v čase hlavního jídla, tedy večer (*tempore victus*), přijímáme ji při shromážděních před východem slunce (*antelucanis coetibus*).“¹³ Ranní nedělní eucharistické shromáždění oproti Kristově večeři dosvědčuje a obhajuje také Cyprián (zemř.

¹¹ Bývá vydávána jako desátá kniha Pliniovy dopisů. Srov. C. PLINIUS SECUNDUS, *Epistulae, Liber X*, Stuttgart: Reclam, 1999.

¹² „...stato die ante lucem convenire carmenque Christo quasi deo dicere secum invicem,“ *Epistulae, Liber X*, 96,7. Tento text cituje TERTULLIAN, *Apologeticum* 2, PL 1,321: „...coetus antelucanos ad canendum Christo ut deo.“ Srov. také EUSEBIUS, *Historia ecclesiastica* 3,33, Sch 31, s. 146.

¹³ „Eucharistiae sacramentum et in tempore victus et omnibus mandatum a domino etiam antelucanis coetibus ... sumimus.“ TERTULLIANUS, *De corona* 3, PL 2,99.

258): „Pán ovšem obětoval kalich vína smíšeného s vodou (*calicem mixtum*) nikoliv ráno, ale po večeři: Máme tedy eucharistii (*dominicum*) slavit po večeři, abychom tak tento kalich při těchto slaveních (*frequentandis dominicis*) obětovali? Kristus jej musel obětovat toho dne večer ... my však Pánovo vzkříšení slavíme ráno.“¹⁴

Tvrzení, že se v případě nočních shromáždění křesťanů v Bithýnii jednalo o slavení eucharistie, může být podpořeno ještě další skutečností, která vyplývá z pokračování textu Pliniova dopisu. Mohlo se totiž jednat také o iniciační slavnost, která se samozřejmě bez eucharistie konat nemohla. Plinius píše: „... zavazovali se přísahou ne k nějakému zločinu, ale že se nedopustí krádeží, loupeží ani cizoložství, že dodrží dané slovo, a že nezaprou majetek jim svěřený, až budou požádáni o jeho vrácení.“ Výraz *sacramentum* – zde ve smyslu přísahy – může znamenat iniciační ritus s jeho abrenunciačním obřadem (odřeknutí se zla). Tertullian aplikuje výraz *sacramentum* na křest,¹⁵ spolu se křtem jej aplikuje také na eucharistii: *sacramentum baptismatis et eucharistiae*.¹⁶ Zdá se pravděpodobné, že by se v našem případě mohlo jednat o obřady iniciace, neboť i zde je těžko představitelné, že by se konala v libovolný den v týdnu. Při popisu iniciačního obřadu ve spisu *Traditio apostolica* (kap. 21) je výslovně zmíněna noční vigilie ze soboty na neděli a počátek křestního obřadu určen časovým údajem „tempore quo gallus cantat“ (za kuropění – brzy ráno).¹⁷ To, že Plinius ve své zprávě uvádí jakýsi výčet hříchů, nás může ovšem směřovat k hledání souvislosti s textem v Didaché, který u nedělního eucharistického shromáždění vybízí k vyznání hříchů a smíření se s druhými (14,1–2). Lze však namítnout, že u Plinia uvedené hříchy připomínají sice přikázání Dekalogu, nejedná se však o jejich vyznávání, jak uvádí Didaché, ale o přísahu (*sacramentum*) ohledně vyvarování se jich.

Je zřejmé, že přesné určení situace dle zprávy Pliniova listu je obtížné nejen z důvodu již zmíněné záměrné dezinformace vyslýchaných křesťanů, ale příčinou obtížné interpretace může být i samotná osoba pisatele. Plinius křesťanem nebyl, formulace pocházejí tedy z pera „nezasvěceného“ člověka, který, ačkoliv se jistě snažil podat Trajánovi objektivní zprávu, popisovaným skutečností rozumět nemohl.

My však jsme při výkladu nuceni vycházet z toho, co je psáno. Výraz *carmen dicere* znamená zpěv písní, hymnu – v tomto případě kristologického. Údaj *secum invicem* (společně navzájem, střídavě) by mohl znamenat responsoriální formu zpěvu. U hymnu, který uvádí apoštol Pavel v listu Filipánům (2,6–11) a jehož kontext (*Sitz im Leben*) může být liturgický, by takovouto kristologickou aklamací vkládanou do textu na způsob responsa mohlo představovat vyznání v závěru hymnu: „Ježíš Kristus je Pán k slávě Boha Otce“ (v. 11).¹⁸

¹⁴ „Atenim non mane, sed post coenam, mistum calicem obtulit Dominus. Nunquid ergo Dominicum post coenam celebrare debemus, ut sic mistum calicem frequentandis Dominicis offeramus? Christum offerre oportebat circa vesperam diei, ut hora ipsa sacrificii ostenderet occasum et vesperam mundi, sicut in Exodo scriptum est: Et occident illum omne vulgus synagogae filiorum Israel ad vesperam (Exod. 12,6). Et iterum in Psalmis: Allevatio manuum mearum sacrificium vespertinum (Psal. 140,2). Nos autem resurrectionem Domini mane celebramus.“ CYPRIANUS, *Epist.* 63,16, PL 4,398.

¹⁵ *Ad martyres* 3, PL 1,697; *De baptismo* 1, PL 1,305.

¹⁶ *Adversus Marcionem* 4,34, PL 2,473.

¹⁷ *Traditio apostolica*, ed. W. Geerlings, Fontes Christiani 1, Freiburg: Herder, 1991, s. 256.

c) Pro úplnost ještě dodejme, že Plinius informuje Trajána ještě i o jiných shromážděních křesťanů mimo již zmíněné setkání: „Pak (jindy) se měli ve zvyku shromažďovat k požívání pokrmu, obyčejného a neškodného, od toho však upustili po mém ediktu, kterým jsem podle tvých směrnic zakázal tajná shromáždění (*hetaeriae*).“¹⁹ Zde se jednalo zřejmě pouze o společné jídlo (*agapé*), neboť je těžko představitelné, že by se křesťané pod pohrůžkou úředního zákazu přestali scházet ke slavení eucharistie.

V Pliniově listu z roku 112 máme zprávu o tom, že v Bithýnii se křesťané pravidelně setkávali k eucharistické slavnosti, která mohla být někdy spojena s křestním obřadem. Že to není úplně nepravděpodobné, potvrzuje jen o málo let později Justin ve svém spise *Apologia prima*.

4. SHROMÁŽDĚNÍ V „DEN SLUNCE“

Filozof a mučedník Justin (zemř. 165) napsal kolem r. 150 svou první Apologii, kterou věnoval císaři Antoniu Piovi (138–161).²⁰ Kapitoly 65–67 tohoto spisu jsou cenným svědectvím o nedělním eucharistickém shromáždění v polovině 2. století. V kapitole 65 je zmiňováno slavení eucharistie právě v souvislosti se křtem, následující kapitola obsahuje eucharistickou katechezi včetně slov ustanovení, 67. kapitola pak stručně a přehledně uvádí strukturu a obsah nedělního shromáždění.

a) Justinův text říká: „V den nazvaný po Slunci se děje na jednom místě (ἐπὶ τὸ αὐτό) shromáždění (συνέλευσις) všech, kteří bydlí ve městech nebo na vesnicích“ (67,3). Den shromáždění je označen jako „den Slunce“ – Ἡλίου ἡμέρα, což nepochybně znamená den po sobotě, tedy neděli.²¹ V prvních dvou stoletích křesťanského letopočtu se totiž v řecko-římském kulturním prostoru prosadil zvyk přiřadit jednotlivé dny sedmidenního týdne tehdy známým planetám, resp. bohům, podle nichž byly pojmenovány. Pořadí planet, mezi něž byly počítány i slunce a měsíc, bylo už od Pythagora určeno podle jejich vzdálenosti od Země, kolem níž měly obíhat. U Řeků tato řada zněla: Κρόνος, Ζεύς, Ἄρης, Ἡλῖος, Ἀφροδίτη, Ἑρμῆς, Σελήνη, u Římanů pak: *Saturnus, Iuppiter, Mars, Sol, Venus, Mercurius, Luna*. Podle určitého systému byly jednotlivé dny týdne počínaje sobotou přiřazeny planetám takto: Saturn, Slunce, Měsíc, Mars, Merkur, Jupiter, Venuše.²²

V Justinově zprávě o shromáždění v den Slunce chybí ovšem přesnější časový údaj o hodině, ve kterou se shromáždění konalo. Zde nemusíme předpokládat

¹⁸ Ke *carmen Christo* srov. F. J. DÖLGER, *Sol salutis: Gebet und Gesang im christlichen Altertum*, Münster: Aschendorff, 1925, s. 103–136.

¹⁹ Výrazem *ἐταιρεία* (*collegia*) jsou zřejmě míněny některé antické spolky na způsob „political societies“, které byly římským úřadům podezřelé. Srov. A. FROLÍKOVÁ, *Rané křesťanství očima pohanů*, Jinočany: H&H, 1992, s. 21.

²⁰ *Iustini Martyris Apologiae pro christianis*, ed. M. MARKOVICH, *Patristische Texte und Studien* 38, Berlin: de Gruyter, 1994.

²¹ „... non longe a Saturno et sabbatis vestris sumus.“ TERTULLIANUS, *Ad nationes* 1,13, PL 1,650. „... diem solis laetitiae indulgemus.“ TERTULLIANUS, *Apologeticum* 16,11, PL 1,427.

²² Názvy dnů v týdnu u mnoha evropských jazyků odpovídají této řadě. Srov. také Ph. HARNONCOURT, „Der Tag des Herrn: Zur Geschichte und Theologie von Sabbat und Sonntag,“ *Heiliger Dienst* 37 (1983): 1–15; 61–75, zde 2–6.

celonoční bohoslužbu jako v Troadě, neboť ta mohla souviset s plánovaným Pavlovým ranním odjezdem. Když však Justin líčí průběh bohoslužby, délku čtení biblických textů omezuje údajem „pokud čas dovolí“ (μέχρις ἐγχαρεί, 67,3). Při celonoční vigílii by toto omezení zřejmě tak nutné nebylo. Proto jako dobu shromáždění můžeme označit brzké ranní hodiny nedělního dne, snad *ante lucem* (před rozedněním) nebo *prima luce* (za svítání), aby účastníci bohoslužby nezanedbali své pracovní povinnosti. V Justinově době byla totiž neděle pracovním dnem; teprve dekretem císaře Konstantina z 3. března 321 byl zaveden nedělní pracovní klid pro soudce, řemeslníky a městské obyvatelstvo.²³ Proč se křesťané scházejí právě v nedělní den, zdůvodňuje Justin kosmologicky a kristologicky: „V den Slunce se všichni společně scházíme, neboť je to den první, ve kterém Bůh proměnou temnoty a hmoty stvořil svět, a náš spasitel Ježíš Kristus v tento den vstal z mrtvých“ (67,8).

Pro shromáždění užívá Justin výraz συνέλευσις, ke kterému je připojen údaj ἐπὶ τὸ αὐτό (na jednom místě). Tento výraz je dobře doložen při zmínce o shromážděních prvotní církve (Sk 1,15; 2,1.44.47; 1 Kor 11,20). Je nejen topografickým údajem, ale i významným svědectvím o tom, že křesťané od počátku považovali za životně důležité se společně setkávat. Justin to na jiném místě svého spisu (14,3) vyjadřuje slovy: „Po Kristově zjevení jsme se stali společníky (ὁμοδαίταιοι γινόμενοι).“ Jednotou místa je vyjádřena jednota srdcí a myslí, proto ve Skutcích apoštolů je ještě připojen i výraz ὁμοθυμαδόν – jednomyslně, svorně (Sk 1,14; 2,46; 4,24; 5,12). Shromáždění křesťanů je více než pouhé sejít se více lidí dohromady. Jde o vytvoření společenství, v jehož středu je vzkrísený Pán, který své tělo – církev – oživuje a sjednocuje svatým Duchem. Výraz ἐκκλησία znamená jednak shromáždění, jednak církev, a také i budovu, prostor, kde se křesťané scházejí.

Justin dále v téže větě uvádí, že účastníky shromáždění jsou ti, kdo bydlí ve městech (πόλις) nebo na vesnicích (ἄγρος).²⁴ Tento údaj o místě bydliště, které není rozhodující, poukazuje na to, že ve shromáždění prvotní církve neexistovaly rozdíly co do sociálního postavení, původu i pohlaví.²⁵ Také z textů Pavlova prvního listu do Korintu vyplývá, že účastníky shromáždění byli chudí i bohatí (11,22), otroci i svobodní (12,13), Židé i Řekové (12,13), muži i ženy (11,5). V křesťanských shromážděních byla realizována naprostá rovnost učedníků co do jejich lidské a křesťanské důstojnosti. Podle pojetí apoštola Pavla má tato rovnost svůj základ ve křtu: „Neboť vy všichni, kteří jste byli pokřtěni v Krista, také jste Krista oblékli. Není už rozdíl mezi židem a pohanem, otrokem a svobodným, mužem a ženou. Vy všichni jste jedno v Kristu Ježíši“ (Gal 3,27n).

b) Justin v kapitole 67,3–5 své Apologie zanechal také přehledný a podrobný popis obsahu nedělního bohoslužebného shromáždění. Ten je rozčleněn na dvě hlavní části: naukový blok a slavení eucharistie; společné jídlo již není zmiňováno. Schéma nedělního shromáždění podle textu 67,3–5 je toto:

²³ Codex Iustinianus 3, 12,2. Text dekretu srov. W. RORDORF, *Sabato e domenica nella Chiesa antica*, Traditio christiana 2, Torino: Società Editrice Internazionale, 1979, s. 178.

²⁴ Podobně se o přítomnosti křesťanů vyjadřuje také Plinius: „Neque civitates tantum, sed vicos etiam atque agros.“ *Epist.* 96,9.

²⁵ Plinius opět potvrzuje: „Multi enim omnis aetatis, omnis ordinis utriusque sexus.“

I. Stůl slova

1. *Biblická čtení*: „čtou se paměti apoštolů nebo spisy proroků“
2. *Homilie*: „představený vyzývá k napodobování“
3. *Přímluvné modlitby*: „povstaneme a modlíme se“

II. Stůl eucharistie

1. *Přinášení darů*: „přináší se chléb, stejně i víno a voda“
2. *Eucharistická modlitba*: „představený přednáší modlitby a díkyvzdání“
3. *Přijímání*: „rozdílí se z eucharistických darů“

Jako pro křesťany Justinovy doby, tak i pro křesťany všech staletí jsou při nedělním shromáždění prostřeny dva stoly: stůl Boží moudrosti a stůl Boží hostiny. Tato struktura mše zůstala v průběhu dějin zachována, i když byla často zamlžována a podrobována různým proměnám.²⁶ Když Konstituce o liturgii mluví o významu nedělního dne, může proto formulovat: „V ten den se věřící mají shromáždit (*in unum convenire debent*), aby slyšeli Boží slovo a měli účast na eucharistii“ (SC 106).

5. „DOMINICUM“ V ABITINII

Na závěr uvedme svědectví o křesťanech z města Abitinie v Severní Africe, kteří v době pronásledování za císaře Diokleciána podstoupili v roce 304 mučednickou smrt. Na základě zprávy o jejich mučednictví²⁷ je můžeme nazvat „mučedníky nedělní eucharistie“. Před prokonzulem,²⁸ který je obvinil z nedovoleného shromáždění (*collectae*), vyznávají: „sine dominico non possumus“ – bez (nedělní) eucharistie nemůžeme (být). Výraz *dominicum* je jedním z názvů, kterým bylo v 3./4. století označováno slavení eucharistie, a to zvláště v Severní Africe; výraz byl však užíván i v Římě.²⁹

Uvedme některá svědectví těchto křesťanů dle protokolů z jejich výslechu, jak jsou uvedena v *Acta martyrum*:

Křesťanka Viktorie vypovídá: „Všechno jsem konala z vlastní vůle a rozhodnutí: i to, že jsem se účastnila shromáždění, i to, že jsem s bratřími a sestrami slavila eucharistii – jsem totiž křesťanka.“³⁰

Presbyter Saturninus se před prokonzulem odvolává na to, že slavit eucharistii je pro křesťany zákonem, od něhož nelze ustoupit. Na otázku, proč jedná proti císařským zákazům, odpovídá: „Dominicum nemůže být vynecháno. Zákon to přikazuje.“³¹

Emeritus, majitel domu, ve kterém se křesťané shromažďovali k eucharistii, při níž on konal službu lektora, vypovídá při výslechu takto:

²⁶ O dvou stolech (*mensae duae*) mluví např. i spis z 15. století z okruhu devotio moderna (4,11): „Sine his duobus [mensis] bene vivere non possem ... una mensa est sacri altaris ... altera est divinae legis.“ *De imitatione Christi libri quatuor*, Tournai: Desclée, 1928, s. 254–255.

²⁷ Srov. *Acta ss. Saturnini, Dativi et aliorum plurimorum martyrum in Africa*, PL 8,705–715.

²⁸ Stáli před soudem v Kartagu 12. února 304 jako skupina v počtu 49.

²⁹ Srov. J. A. JUNGSMANN, *Missarum sollemnia*, sv. 1, Wien: Herder, 1962, s. 228.

³⁰ „Omnia mea sponte atque voluntate perfeci. Nam et in collecta fui, et dominicum cum fratribus celebravi, quia christiana sum“ (kap. 7).

³¹ „Intermitti dominicum non potest, ait. Lex sic jubet“ (kap. 10).

Prokonzul: „Konalo se ve tvém domě shromáždění i přes císařská nařízení?“

Emeritus: „V mém domě jsme konali dominicum.“

Prokonzul: „Proč jsi jim dovolil přijít?“

Emeritus: „Protože jsou to moji bratři a sestry a nemohl jsem jim v tom bránit.“

Prokonzul: „Ale měl jsi jim to zakázat.“

Emeritus: „To jsem nemohl udělat, neboť bez eucharistie nemůžeme být (*sine dominico non possumus*).“³²

a) I když v těchto svědectvích není uveden den shromáždění, z celé souvislosti vyplývá, že se jednalo o neděli. Není také zmíněna doba, kdy se tito křesťané shromažďovali. Pravděpodobnější je dle Tertullianových a Cypriánových svědectví brzká ranní hodina před svítáním, tedy ještě v noci. Tertullián pro situaci pronásledování totiž doporučuje: „Jestliže se nemůžeš shromáždit za dne, máš noc, která je osvětlena Kristovým světlem.“³³

b) Afričtí mučedníci jsou mučedníky nedělní eucharistie. Z jejich svědectví, stvrzeného vlastní krví, vyplývá: Křesťan nemůže být *sine dominico* a tedy i *sine dominica*. Když Saturninus argumentuje, že to vyžaduje zákon (*lex sic jubet, lex sic docet*), nesmíme legalisticky myslet na církevní příkázání. Pro prvotní církev byla nedělní eucharistie a účast na ní otázkou života a smrti – a to doslova a do písmene. Ne proto, že je to přikazováno, ale ze samého bytí křesťana plyne potřeba přijít do shromáždění, a to i za cenu oběti vlastního života. Statečností mučedníků z Abitinie je tak ověřena a potvrzena formulace, vyslovená takřka o dva tisíce let později: „Od té doby se církev nikdy nepřestávala shromažďovat ke slavení velikonočních tajemství“ (SC 6).

ZÁVĚR

Výběrem pěti textů křesťanského starověku a jejich rozbořem jsme se vědomě dotkli pouze jednoho – ovšem velmi důležitého a podstatného – rozměru nedělního dne, kterým je eucharistické shromáždění místní církevní obce. Z tohoto pohledu je pak neděle *dies ecclesiae* – den církve. Tento zvolený eklesiologicko-eucharistický aspekt chce upozornit na zásadní význam nedělní mše, kdy účast na ní je ovšem nejen křesťanovou povinností, ale i právem.

Tak jako výraz *ecclesia* znamená i církev i chrám a tak jako existuje vztah mezi výrazy *κυριακή* (neděle) a *κυριακόν* (chrám), tak existuje nejen gramatická podobnost, ale i vnitřní souvislost mezi výrazy *dominica* (neděle) a *dominicum* (mše). Nedělní den a eucharistie patří nerozlučně k sobě, *dominicum agere* znamená zároveň *dominicum celebrare* a naopak. Jestliže oltář lze chápat i jako prostorový symbol eucharistie, pak neděle může být jejím symbolem časovým.³⁴ Snad si můžeme dovolit parafrázovat, že platí nejen *ecclesia de eucharistia*, ale i *ecclesia de dominica*.

³² „In tua, inquit proconsul, domo collectae factae sunt contra praecepta Imperatorum? Cui Emeritus sancto spiritu inundatus: In domo mea, inquit, egimus dominicum. At ille: Quare permittebas, ait, illos ingredi? Respondit: Quoniam fratres mei sunt, et non poteram illos prohibere. Sed prohibere, inquit, illos debuisti. At ille: Non poteram, quoniam sine dominico non possumus“ (kap. 11).

³³ „Si colligere interdium non potes, habes noctem, luce Christi luminosa adversus eam.“ *De fuga in persecutione* 14, PL 2,141n.

Nemůžeme samozřejmě tvrdit, že církev žije a projevuje se pouze tehdy, když se koná shromáždění k bohoslužbě. Ale lze snad říci, že „církev existuje a projevuje se v takové míře, v jaké jsou si křesťané vědomi svého povolání do nedělního shromáždění a v jaké míře jsou na něj orientováni. Bez *convenire in unum* nemůže církev trvale žít.“³⁵

Kromě tohoto rozměru nedělního dne však můžeme upozornit ještě i na jiné jeho aspekty. Velmi systematicky a promyšleně je uvádí apoštolský list Jana Pavla II. *Dies Domini*³⁶ v nadpisech jednotlivých kapitol:

1. *Dies Domini* (kosmologie)
2. *Dies Christi* (kristologie)
3. *Dies Ecclesiae* (eklesiologie)
4. *Dies hominis* (antropologie)
5. *Dies dierum* (eschatologie)

Pojetí obsažené zde v kapitole první, čtvrté a páté upozorňuje na to, že náplň tohoto svátečního dne překračuje hranice církve a může být inspirující i pro ostatní. Neděle jako den stvoření a den člověka totiž poukazuje na samotné tajemství bytí a tím na důstojnost lidské osoby. Slavením svátečního dne potřebujeme nejen z důvodu své náboženské, ale i lidské identity. Sedmidenní týden s jedním zvýrazněným dnem je tedy nejen důležitým prvkem všech abrahamitických náboženství (židovství, křesťanství, islám), ale také pevnou součástí dějin celé euroatlantické civilizace. Je ovšem také pravdou, že prožívání svátečního dne je v současné společnosti poznamenáno mnohými vlivy – jako je např. jeho „rozpuštění“ v rozšířeném víkendu,³⁷ jehož rozsah se může v důsledku tendencí ke krácení pracovního týdne ještě rozšiřovat, svou roli hraje také nedělní nabídka možnosti nákupu v supermarketech apod.

Pokud však křesťanům záleží na humanizaci společnosti mimo jiné také prostřednictvím náplně a prožitku svátečních dnů, nestačí pouhé naříkání nad současným ohrožením neděle. Je třeba přispět vlastním příkladem jejího kvalitního prožívání v lidské i křesťanské rovině.³⁸ Křesťan je „nedělní člověk“. Ignác z Antiochie v listě křesťanům v Magnesii (kap. 9) napsal, že ti, kteří se nechali pokřtít, se mají vyznačovat tím, že „žijí podle dne Páně – κατὰ Κυριακὴν ζῶντες ζῶντες.“³⁹

Vysoké hodnocení nedělního dne v čl. 106 Konstituce o liturgii II. vatikánského koncilu, kde je neděle označena jako *primordialis dies festus* (prvotní sváteční den) a *fundamentum et nucleus totius anni liturgici* (základ a jádro celého liturgického

³⁴ Srov. A. GRILLO, *Einführung in die liturgische Theologie: Zur Theorie des Gottesdienstes und der christlichen Sakramente*, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, s. 222.

³⁵ Srov. F. KUNETKA, *Slavnost našeho vykoupení*, Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 1997, s. 70–75.

³⁶ Srov. JAN PAVEL II, *Dies Domini* in AAS 90 (1998): 713–766; česky: *Dies Domini*, Praha: Katolický týdeník s.i.o., 2000. Srov. také BENEDIKT XVI., *Sacramentum caritatis* in AAS 99 (2007): 105–181; česky: *Sacramentum caritatis*, Praha: Paulínky, 2007, s. 79.

³⁷ Srov. např. G. SIEFER, „Verschwindet der Sonntag im Wochenende?“ *Diakonia* 21 (1990): 13–20.

³⁸ Srov. H. HALTER, „Sonntag für das Leben der Welt,“ in *Sonntag – der Kirche liebstes Sorgenkind: Analysen – Deutungen – Impulse*, ed. H. Halter, Zürich: NZN Buchverlag, 1982, s. 53–80.

³⁹ PG 5,669.

roku),⁴⁰ je proto právem doplněno a završeno výpovědí o středu, centru tohoto dne, doslova o jeho „srdci“,⁴¹ kterým je nedělní slavení eucharistie. Tuto výpověď najdeme v již zmíněném listu Jana Pavla II.: *Eucharistica coadunatio dominicae cor*.

Dominica sollemnia: Sunday as the Day of the Eucharistic Assembly

Key words: Early Christianity; Liturgy; Sunday; Eucharist

Abstract: The connection of the Dominical day (Sunday) with the celebration of the Eucharist can be demonstrated from the very beginnings of Christianity. This study contains a short exposition and commentary on five texts: “breaking of bread” in Troas according to Acts 20.7; texts on the Eucharist in the Didache; the report of Pliny the Younger about Christians in Bythynia in his letter to Trajan; the description of the Sunday synaxis in Justin’s Apology (67.3–5); the report about martyrs from the town of Abitene in AD 304.

⁴⁰ Srov. J. J. FLORES ARCAS, „El Domingo Fundamento y Núcleo de Todo el Año Litúrgico,” *Notitiae* 41 (2005): 256–274.

⁴¹ Srov. K. W. IRWIN, „Sunday Eucharist as the Heart of ‘The Lord’s Day’: Dies Domini Revisited,” *Notitiae* 41 (2005): 275–284.